

УДК 811.161.3

Я.Р. Самуйлік

ПАНЯМОНСКА-ЦЭНТРАЛЬНАЦЕЛЯХАНСКІ ПУЧОК ІЗАГЛОС (ПА МАТЭРЫЯЛАХ “АТЛАСА НАРОДНЫХ ГАВОРАК ВЫГАНАЎСКАГА ПАЛЕССЯ”)

У артыкуле на матэрыяле “Атласа народных гаворак Выганаўскага Палесся” разглядаецца адзін з пучкоў ізаглас гродзенска-баранавіцкай групы, які пашыраецца на асноўную частку гаворак рэгіёна.

Сярод пучкоў ізаглас, якія ў розных напрамках перацінаюць дыялектны арэал Выганаўскага Палесся, выдзяляецца гродзенска-баранавіцкая, ці панямонская група, або серыя, такіх пучкоў. Гэтыя пучкі акрэсліваюць асаблівасці, пашыраныя ў гаворках Панямоння і ў частцы гаворак Выганаўскага Палесся, але яны пераважна адсутнічаюць у асноўнай частцы заходнепалескіх гаворак. Умоўна мы іх называем гродзенска-баранавіцкімі пучкамі ізаглас.

Гродзенска-баранавіцкім пучкам ізаглас у арэале гаворак Выганаўскага Палесся мы прысвяцілі наступныя працы: “Панямонскія (гродзенска-баранавіцкія) пучкі ізаглас у “Атласе народных гаворак Выганаўскага Палесся” (Поліські зворини. Збірник пам’яті професора Миколи Васильовича Никончука (1937–2001). – Житомир, 2007. – С. 152–176; “Гродзенска-баранавіцкія (панямонскія) пучкі ізаглас у “Атласе народных гаворак Выганаўскага Палесся” (Беларуская лінгвістыка у друку)).

Выганаўскае Палессе – рэгіён на сумежжы Берасцейска-Пінскага Палесся і Панямоння, які займае ў асноўным паўднёвую частку Івацэвіцкага раёна. На большай частцы яго тэрыторыі пашыраны паўночнабрэсцкія гаворкі, пераважна іх цэнтральнацеляханская падгрупа. На поўдзень ад названых гаворак бытуюць паўднёвацеляханскія гаворкі, на крайнім поўдні рэгіёна – валішчанска-аброўскія, паўночна- і сярэднезагародскія [1, с. 152–154; 2, с. 115–125; 3, с. 152–176; 4, с. 39; 5, с. 201–214].

Намі складзены дыялектны мікраатлас Выганаўскага Палесся, які адносіцца да рэгіянальных атласаў. Усяго ў ім 154 карты, з іх 12 уступных (№ I–XII) і 142 лінгвістычныя. Лінгвістычныя карты прысвечаны фанетыцы (56 карт, з іх 24 – вакалізму і 32 – кансанантызму), марфалогіі (33 карты), лексіцы (52 карты) і семантыцы (1 карта). Уступныя і лінгвістычныя карты разам з дадатковымі матэрыяламі падрыхтаваны да друку пад назвай “Атлас народных гаворак Выганаўскага Палесся”.

На тэрыторыі Выганаўскага Палесся праходзяць ізагласы рознага ўзроўневага характару: фанетычныя (ізафоны), марфалагічныя (ізаморфы), лексічныя (ізалексы) [1, с. 152–154; 2, с. 115–125; 3, с. 152–176; 6; 7; 8; 9, с. 180–196]. Пры вызначэнні фанетычных ізаглас у нашым атласе выкарыстаны карты з рэгулярнымі фанетычнымі зменамі; пры вызначэнні марфалагічных ізаглас выкарыстаны марфалагічныя карты без уліку рэгулярных фанетычных змен; пры вызначэнні лексічных ізаглас выкарыстаны рознакаранёвыя лексемы, якія ўтвараюць пэўныя арэалы, аднакаранёвыя лексемы са значнымі марфалагічнымі асаблівасцямі, аднакаранёвыя марфемы з нерэгулярнымі (спарадычнымі) фанетычнымі зменамі.

Прапануемая праца прысвечана інтэрпрэтацыі аднаго з пучкоў ізаглас гродзенска-баранавіцкай серыі – панямонска-цэнтральнацеляханскага (жытлінска-гошчаўска-валішчанска-крайска-раздзялавіцкага). Яго асноўная асаблівасць наступная: пучок ахоплівае пераважную большасць гаворак Выганаўскага Палесся.

Для аналізу ўзяты толькі тыя моўныя асаблівасці, што распаўсюджаны на тэрыторыі асноўнай сеткі атласа. Перад працяжнікам прыводзяцца моўныя рысы, характэрныя гродзенска-баранавіцкім (панямонскім) гаворкам, і іх пашырэнне на асноўнай частцы гаворак рэгіёна, пасля працяжніка – рысы, уласцівыя іншым гаворкам (загародскім, валішчанска-аброўскім і інш.).

Панямонска-цэнтральнацеляханскі (жытлінска-гошчаўска-валішчанска-крайска-раздзялавіцкі) пучок выдзяляе паўночны захад, поўнач, захад, паўднёвы захад, цэнтральную частку, часткова поўдзень, паўднёвы ўсход, усход і паўночны ўсход даследуемага рэгіёна. Праходзіць з паўночнага захаду ад в. Жытлін, часам адхіляецца на поўнач і ў цэнтр да г.п. Целяханы, далей на паўднёвы захад да в. Гошча і поўдзень да в. Валішча, на ўсход да в. Краі і паўночны ўсход на мяжу паміж Івацэвіцкім і Ганцавіцкім раёнамі і да в. Раздзялавічы Ганцавіцкага раёна.

Пучок складаецца з 15 фанетычных, 8 марфалагічных і 5 лексічных ізаглас.

Фанетычныя ізагласы:

- 1) *лѣс, сѣно, лес, сено* /ліес, сієно/ – *ліс, сіно, лѣс, сѣно* (карта № 4);
- 2) *хлеу, хлѣу* – *хлеу, хліу, хлѣу* (карта № 12);
- 3) *волы, валы* /валы/, *рыба, сын* – *волы, рыба, сын* /вол'іба, рі'ба, сі'н/ (карта № 17);
- 4) *поде, діна* – *полэ, дына, полэ, діна* (карта № 25);
- 5) *робіці, робіті, робіць* /рабіць, робіці, робіты/, *міска* – *робыты, мыска, робіт'и, міска* (карта № 27);
- 6) *зіма, ходзіці, ходіті* /ходзіць, хадзіць, ходзіці/ – *зыма, ходыты, зима, ход'ит'и* (карта № 28);
- 7) *вѣз, кѣнь*, *вѣз, кѣнь*, *воз, конь* /вуоз, куонь/ – *вѣз, кѣнь* і інш. (карта № 30);
- 8) *доўгі, доўгі, короtkі* /кароtkі/, *ціхі, тіхі, ціхі* /тіхі/, *тыхі* – *доўгі, короtkы, тыхы, доўгі, короtk'и, т'их'и* (карта № 31);
- 9) *хадзіці, хадзіці, хадзіці* /хадзіці, хадзіці, хадзіці/ – *хадзіці, хадзіці, хадзіці* /хадзіці, хадзіці, хадзіці/ (дадатак, карта № 33);
- 10) *град, грэх, порадок* /парадак/, *порэзав* /порэзаў/, *парэзаў*, *рэчка, корэвка, корѣвка* /коровка, корѣўка, коруўка, корывка/ – *грэх, гріх, порядок, порезав, порізав, рэчка, річка; град, грэх, пор'адок, пор'эзав, р'эчка, кор'эвка* (карта № 36);
- 11) *жар, жыто, на мѣжэ* /на межэ/, *на мяжы, на межы* /шапка – жар, на межэ, шяпка /ж'ит'о, на мѣжэ/ (карта № 37);
- 12) *молодзіца, молодіца, молодіца* /маладзіца, молодзіца/, *хлопцы, цапка, цэўка, цэўка* – *ціўка, ціўка* /хлопц'и/ (карта № 38);
- 13) *праўда, доўгі* /доўгі/, *купіў* /куп'и/, *праўда, доўгі, купіў* – *праўда, доўгі, доўгі, купыў, куп'и* (карта № 41);
- 14) *онуца, ануца* /нуца/ – *гануца, гонуца* (карта № 49);
- 15) *брусніцы* – *брусныцы, брусніцы* (карта № 96).

Марфалагічныя ізагласы:

- 1) *на дворэ, на двор'э* /на дварэ, на дворе, на дворэ/ /на канцэ/ /на канцэ/ – *на двор'и, на канцы, на канц'и* (карта № 55);
- 2) *на мѣжэ, на межэ, на мажэ* – *на мяжы, на на мѣжы, на мѣж'и* (карта № 56);
- 3) *у (в) лѣс, у (в) нолі, у (в) хадзіці* /хаці/, *у (в) хадзіці, у (в) лѣс, у (в) нолі, у (в) хадзіці* /у (в) лѣс, у (в) нолі, у (в) хадзіці/ – *у (в) лісы, у (в) лѣс'и, у (в) ліс'и, у (в) нолі, у (в) нолі, у (в) хадзіці, у (в) хадзіці* (карта № 57);

4) *все, усе* – *всі* /*усі*/, *вс* *у* (карта № 70);

5) *ходзіці, робіці, спаці* /*ходзіці, робіці, спаці*/, *ходзіць, робіць, спаць* – *ходіць, робіць, спаць* (дадатак, карта № 73);

6) *пэкуць, пэкуць* /*пэкуць, пэкуць, пэкуць*/, *стрыгуць* /*стрыгуць*/, *стрыгуць* /*стрыгуць*/ – *пэчуць, стрыжуць, стрыжуць* і інш. (дадатак, карта № 83);

7) *чабоць, чоборць* /*чабоць, чэбоць, чоборць*/, *чобуць, чэбуць* /*чабуць, чабуць, чэбуць*/, *чыбуць* /*чобэць, чобыць*/ – *чабарэць, чоборэць, чыбэрэць* /*чыбырэць, чэборэць, чабрэць*/ (карта № 97);

8) *клюдка* – *ключ* (карта № 118).

Лексічныя ізагласы:

1) *лівень, лівень* /*лівень, лывень*/, *пролівны дошч* /*пролівны дошч*/, *облэжны дошч, пролэжны дошч* /*влэкі дошч, лівны дошч, полоый* (*спусціўса да ліца*)/ – *пролоый, пролоый* і інш. (карта № 88);

2) *цёмно, цёмно, тёмно* /*тёмно, цёмно*/ – *поночы, повночы* і інш. (карта № 89);

3) *красноголовік* /*краснагалоковік*/, *красноголовіц* /*красноголовіц*, *красніці* – *краснюці* (дадатак, карта № 92);

4) *гнездо, гнэздо, гняздо, гныздо* – *кубло* (карта № 99);

5) *комнякі, ком'які, камякі, кум'які*, *картопляная каша, картопляная каша* /*каша*/ – *товканыца, товканыца* і інш. (карта № 125).

Адной з асноўных у панямонска-цэнтральнацеляханскім пучку з'яўляецца фанетычная ізагласа, якая супрацьпастаўляе амаль усе гаворкі Выганаўскага Палесся (паўночны захад, поўнач, захад, паўднёвы захад, цэнтральную частку, поўдзень (не ўсе гаворкі), паўднёвы ўсход, усход і паўночны ўсход) гаворкам крайняга поўдня ўжываннем галосных [e], [é], [ie] на месцы гістарычнага *h (*л'эс, с'эно, л'ес, с'эно* /*л'іес, с'іэно*). І толькі на крайнім поўдні рэгіёна ў гаворцы в. Сакалоўка (н.п. 24) у акрэсленай пазіцыі вымаўляецца галосны [i] (*л'іс, с'іно*), а ў гаворцы в. Трасцянка (н.п. 26) – гук [i^e] (*л'і^eс, с'і^eно*) (карта № 4).

Да гэтага ж пучка адносяцца ізагласы, якія раздзяляюць рэфлексы зычнага *в пасля галосных, які паходзіць з *в, *л (*в < *в, *л), у словах *хлеў, праўда, доўгі, купіў*. На пераважнай большасці даследуемай тэрыторыі зычны *в даў губна-губны [w] (*хл'ew, пра^wда, до^wгі/до^wгі, куп'і^w/куп'і^w*). На паўночным захадзе (в. Гічыцы, н.п. 1), поўначы (в. Выганашчы, н.п. 8; часам паўгалосны [j]) ужываецца спарадычна, паўночным усходзе (в. Раздзялавічы, н.п. 9), поўдні (в. Валішча, н.п. 25), у цэнтры (г.п. Целяханы, н.п. 14; часам паралельна або спарадычна з губна-губным [w]) вывучаемых гаворак у дадзенай пазіцыі вымаўляецца паўгалосны гук [j] (*хл'ej, пра^jда, до^jгі, куп'і^j*). Аднак на крайнім поўдні рэгіёна ў носьбітаў гаворак вв. Сакалоўка, Трасцянка (н.п. 24, 26) зафіксаваны губна-зубны [v] (*хл'iv, хлы^v; пра^vда, до^vгі, до^vгі, куп'і^v, купы^v*) (дадатак, кк. № 12, 41).

Трохі іншую канфігурацыю мае ізагласа, якая паказвае вымаўленне ў большасці гаворак (паўночны захад, поўнач, захад, паўднёвы захад, часткова цэнтральная частка, поўдзень, усход, а таксама паўночны ўсход) рэгіёна націскага гістарычнага *ы ў словах *волы, рыба, сын*. У супрацьпастаўленых гаворках цэнтральнай часткі (вв. Соміна, Горталь, н.п. 16, 18), усходу (в. Гутка, н.п. 19) і поўдня (вв. Сакалоўка, Валішча, н.п. 24, 25) вывучаемай тэрыторыі ў акрэсленай пазіцыі адзначаны галосны [y] (*волы^y, ры^y-ба, сы^y*). Тут жа на крайнім поўдні, а таксама на паўднёвым усходзе даследуемых гаворак адпаведна ў мове жыхароў в. Трасцянка (н.п. 26) і в. Рэчкі (н.п. 23) ужываецца гук [i] з прыгукам [y] – [i^{bi}]: *вол'і^{bi}, р'і^{bi}-ба, с'і^{bi}* (карта № 17). Галосны [y] характэрны для большасці заходнепалескіх (загародскіх) гаворак; ён блізкі да [u] ва ўкраінскай літаратурнай мове і некалькі адрозніваецца ад [y] ў беларускай і рускай літаратурных мовах, хоць да апошняга

ён адносна блізкі. Гэта галосны пярэдняга (пярэдне-сярэдняга) рада верхняга пад'ёму, аднак некалькі паніжаны ў напрамку да сярэдняга пад'ёму [4, с. 53].

Наступная ізагласа размяжоўвае цвёрдасць-мяккасць зычнага [л] перад этымалагічнымі *е, *і ў словах *поле, ліна*. Пераважнай большасці гаворак рэгіёна ў дадзенай пазіцыі ўласцівы мяккі зычны [л']: *но□л'е, л'і□на*. Аднак на крайнім поўдні даследуемай тэрыторыі ў гаворцы в. Сакалоўка (н.п. 24) ужываецца цвёрды [л] (*но□ле, лы□на*), у гаворцы в. Трасцянка (н.п. 26) – паўмяккі [л'] (*но□л'е, л'и□на*). На паўднёвым усходзе Выганаўскага Палесся ў мове жыхароў в. Рэчкі (н.п. 23) адзначана рознае вымаўленне зычнага [л] перад гістарычнымі *е, *і: мяккі [л'] у слове *но□л'е* і паўмяккі [л'] у лексеме *л'и□на* (карта № 25).

Яшчэ адна ізагласа названага пучка акрэслівае амаль усю вывучаемую тэрыторыю, на якой губныя перад гістарычным *і мяккія: *роб'і□ц'і, роб'і□т'і, роб'і□ц' /раб'і□ц', роб'і□ц'м'і, роб'і□ты/, м'і□ска* (н.п. 24). Аднак на крайнім поўдні рэгіёна носьбітам гаворкі в. Сакалоўка (н.п. 24) у акрэсленай пазіцыі характэрны цвёрдыя губныя (*робы□ты, мы□ска*). Тут жа, на крайнім поўдні (в. Трасцянка, н.п. 26), а таксама на паўднёвым усходзе (в. Рэчкі, н.п. 23) даследуемых гаворак зафіксаваны паўмяккія губныя (*роб'и□т'и, м'и□ска*) (карта № 27).

На папярэднюю ізагласу напластоўваецца ізагласа, якая супрацьпастаўляе пераважную большасць гаворак Выганаўскага Палесся гаворкам паўднёвага ўсходу і поўдня мяккім вымаўленнем пярэднеязычных перад этымалагічным *і: *з'іма□, ходз'і□ц'і, ход'і□т'і /ходз'і□ц', хадз'і□ц', ходз'і□ц'м'і/*. На крайнім поўдні даследуемай тэрыторыі ў мове жыхароў вв. Сакалоўка, Валішча (н.п. 24, 25) у дадзенай пазіцыі зафіксаваны цвёрдыя пярэднеязычныя (*зыма□, ходы□ты*). Разам з гэтым адзначым, што ў мове жыхароў в. Валішча перад гістарычным *і спарадычна ўжываюцца і мяккія пярэднеязычныя (*кос'і□ты*). Тут жа, на крайнім поўдні, а таксама на паўднёвым усходзе рэгіёна адпаведна ў гаворках в. Трасцянка (н.п. 26) і в. Рэчкі (н.п. 23) названыя гукі паўмяккія (*з'има□, ход'и□т'и*) (карта № 28).

Для большасці беларускіх народных гаворак характэрна мяккасць губных і пярэднеязычных перад гістарычным *і. Цвёрдасць дадзеных зычных характэрна заходнепалескім (брэсцка-пінскім) гаворкам на поўдзень ад лініі “на поўнач ад Камянца – на поўдзень ад Пружан – Бярозы – Целяхан – на поўнач ад Лагішына і Пагоста-Загародскага – на паўднёвы захад ад Лунінца і Століна” [6, карты № 52, № 55].

Яшчэ адна асноўная ізагласа ў гэтым пучку паказвае цвёрдасць-мяккасць зычных перад гістарычным *о ў так званых новых закрытых складах пад націскам. Амаль ва ўсіх гаворках даследуемага рэгіёна ў акрэсленай пазіцыі ўсе зычныя цвёрдыя: *в'эз, к'ён, в'оз, к'онь, воз, конь /вуоз, куонь/* і інш. І толькі на поўначы (в. Выганашчы, н.п. 8), усходзе (в. Краі, н.п. 20), у цэнтральнай частцы (в. Соміна, н.п. 16) Выганаўскага Палесся перад этымалагічным *о ў так званых новых закрытых складах пад націскам адзначаны мяккія губныя і заднеязычныя (*в'эз, к'ён' і інш.*) (карта № 30).

Ізагласа цвёрдасці-мяккасці заднеязычных у гістарычных спалучэннях *гы, *кы, *хы таксама далучаецца да панямонска-цэнтральнацеляханскага пучка. У пераважнай большасці гаворак рэгіёна заднеязычныя ў дадзенай пазіцыі мяккія: *до□вг'і /до□ўг'і/, коро□тк'і /каро□тк'і/, ц'і□х'і /т'і□х'і, ц'м'і□х'і, ты□х'і/*. Аднак на крайнім поўдні даследуемай тэрыторыі ў мове жыхароў в. Сакалоўка (н.п. 24) заднеязычныя ў спрадвечных спалучэннях *гы, *кы, *хы цвёрдыя (*до□вгы, коро□ткы, ты□хы*), у гаворцы в. Трасцянка (н.п. 26), а таксама на паўднёвым усходзе ў гаворцы в. Рэчкі (н.п. 23) названыя зычныя паўмяккія (*до□вг'и, коро□тк'и, т'и□х'и*) (карта № 31).

Наступная ізагласа ў дадзеным пучку мае падобную канфігурацыю і размяжоўвае рэалізацыю зычных [д], [т] перад этымалагічным *і. Так, гаворкам крайняга паўночнага захаду (в. Гічыцы, н.п. 1) і паўночнага ўсходу (в. Раздзялавічы, н.п. 9) Выганаўскага Палесся ў адзначанай пазіцыі характэрны палатальныя зычныя [дз'], [ц']: *хадз'і□ц'', ходз'і□ц'', ц'і□хо*. У большасці ж вывучаемых гаворак, што пашыраны на паўночным захадзе,

поўначы, захадзе, цэнтральнай частцы і ўсходзе рэгіёна, перад гістарычным *i ўжываюцца палаталізаваныя зычныя [dз'], [ц'] (*ходз'і□ц'і, /ходз'і□ц', ц'і□хо*). На поўначы даследуемай тэрыторыі носьбіты гаворкі в. Бабровічы (н.п. 7), акрамя палаталізаваных [dз'], [ц'], вымаўляюць мяккія зычныя [dз'], [ц'] з прыгукамі [d'], [m'] (*ходз'і□ц^oм'і, ц^oм'і□хо*), а таксама тут спарадычна ўжываюцца або палатальныя зычныя [dз''], [ц''] (*ходз''і□ц''і, ц''і□хо*), або этымалагічна мяккія [d'], [m'] (*ход'і□m'і, m'і□хо*). Жыхары в. Доўгая (н.п. 13) на захадзе і в. Горталь (н.п. 18) у цэнтральнай частцы вывучаемых гаворак, акрамя палаталізаваных [dз'], [ц'], спарадычна вымаўляюць мяккія [dз^o'], [ц^oм'] (*ходз^oі□ц^oм'і, ц^oм'і□хо*). Да таго ж носьбіты гаворкі в. Горталь, а таксама в. Гутка (н.п. 19), што размешчана на ўсходзе Выганаўскага Палесся, спарадычна ўжываюць гістарычна мяккія [d'], [m'] (*ход'і□m'і, m'і□хо*). Даследуемым гаворкам у цэнтры (г.п. Целяханы, н.п. 14), на захадзе (в. Турная, н.п. 17), паўднёвым захадзе (в. Гошча, н.п. 21) і поўдні (в. Азарычы, н.п. 22) рэгіёна перад этымалагічным *i ўласцівы гістарычна мяккія [d'], [m'] (*ход'і□m'і, m'і□хо*). Акрамя гэтага, носьбіты гаворкі в. Турная ў адзначанай пазіцыі спарадычна вымаўляюць мяккія [dз^o'], [ц^oм'] (*ходз^oі□ц^oм'і, ц^oм'і□хо*). У супрацьпастаўленых гаворках на паўднёвым усходзе (в. Рэчкі, н.п. 23) і поўдні (в. Трасцянка, н.п. 26) даследуемай тэрыторыі перад галосным [u] зафіксаваны паўмяккія зычныя [d'], [m'] (*ход'у□m'у, m'у□хо*), на крайнім поўдні (вв. Сакалоўка, Валішча, н.п. 24, 25) рэгіёна – цвёрдыя [d], [m]: *ходы□ты, ты□хо* (карта № 33). Гук [u] верхняга пад'ёму сярэдняга рада (сярэдні паміж гукамі, што абазначаюцца літарамі *i* і *ы*; ён прыкметна больш пярэдні за галосны [ы] ў гаворках асноўнага масіву беларускай дыялектнай мовы, больш блізкі да яго варыянта [i] пасля мяккіх зычных (карта № 33) [5, с. 32, 151–152].

Іншую канфігурацыю мае ізагласа цвёрдасці-мяккасці зычнага [p], які ўжываецца перад галоснымі [a], [e], [o], [o], [yo], [ы], што паходзяць з гістарычных *a, *o, *h. Амаль усім даследуемым гаворкам рэгіёна ў акрэсленай пазіцыі ўласцівы цвёрды [p]: *град, грех, пора□док /пара□дак/, поре□зав /поре□заў, паре□заў/, рe□чка, коре□вка, корo□вка /коро□вка, корo□ўка, кору□оўка, коры□вка/*. Наяўнасць мяккага гука [p'] перад этымалагічнымі *a, *h адзначана на захадзе даследуемай тэрыторыі ў гаворцы в. Малая Гаць (н.п. 11) (*пор'а□док, гр'ех, пор'е□зав, р'е□чка*), перад гістарычным *h – на поўдні Выганаўскага Палесся ў гаворцы в. Сакалоўка (н.п. 24): *гр'ix, пор'і□зав, р'і□чка*. У цэнтральнай частцы (г.п. Целяханы, в. Соміна, н.п. 14, 16), на ўсходзе (вв. Гутка, Краі, н.п. 19, 20), паўднёвым усходзе (в. Рэчкі, н.п. 23) і поўдні (в. Трасцянка, н.п. 26) даследуемых гаворак перад этымалагічнымі *a, *h, *o зафіксаваны паўмяккі [p'] (*гр'ад, гр'ех, пор'а□док, пор'е□зав, р'е□чка, кор'е□вка*), прычым жыхары вв. Соміна, Гутка, Краі дадзены зычны ў гэтых умовах вымаўляюць паслядоўна (карта № 36). Мяккі зычны [p'] характэрны брэска-пінскім (заходнепалескім) і некаторым гаворкам паўднёвай Гомельшчыны, а таксама віцебска-магілёўскім гаворкам паўночна-ўсходняга дыялекту [5, с. 191; 6, карта № 42].

Пераважная большасць гаворак рэгіёна супрацьпастаўляецца іншым вывучаемым гаворкам ужываннем цвёрдых шыпячых [ж], [ш] перад галоснымі [a], [e], [ы], [u]: *жар, жы□то, на межe□ /на м'ежe□, на м'ажы□, на м'ежы□□/*. На поўначы рэгіёна ў гаворцы в. Вяда (н.п. 5) дадзеныя шыпячыя вымаўляюцца мякка перад [a], [e] і паўмякка перад [u] (*ж'ар, на меж'е□□, ш'а□пка, ж'и□то*), а гаворцы в. Выганашчы (н.п. 8) уласціва наяўнасць мяккага спрадвечнага (этымалагічнага) шыпячага *ж перад гукамі [e]: *на м'еж'е□*. Наяўнасць паўмяккага шыпячага [ж] перад галосным [u] характэрна таксама мове жыхароў в. Рэчкі (н.п. 23) на паўднёвым усходзе і в. Трасцянка (н.п. 26) на крайнім поўдні Выганаўскага Палесся адпаведна ў словах *ж'и□то, на мь'ж'и□* (карта № 37). Адметнай рысай заходнепалескіх гаворак з'яўляецца тое, што ў большасці з іх маюць месца як цвёрдыя, так і парныя да іх мяккія шыпячыя зычныя, а таксама [p] і [ц]. Мяккія шыпячыя ў пазіцыі перад галосным [i], а таксама [a], [y] назіраюцца ў асобных гаворках Брэскага і Гомельскага Палесся. Вымаўленне мяккіх шыпячых у палескіх гаворках захавалася са старажытнасці: ва ўсходнеславянскай мове шыпячыя былі толькі мяккія. Пачынаючы з XIV–

XVI стст. усе шыпячыя, а таксама [дж] незалежна ад пазіцыі зацвярдзелі ў асноўным масіве беларускай дыялектнай мовы [5, с. 152; 11, с. 87; 12, с. 44–45].

У склад панямонска-цэнтральнацеляханскага пучка ўваходзіць ізагласа, якая выдзяляе асноўную частку тэрыторыі даследуемых гаворак, на якой гістарычны *ц паслядоўна зацвярдзеў: *молодз'і□ца, молод'і□ца, молод'и□ца* /*маладз'і□ца, молодз'і□ца*/, *хло□тцы, ца□ца, це□вка, це□ўка*. На крайнім поўдні рэгіёна носьбіты гаворкі в. Сакалоўка (н.п. 25) мяккі этымалагічны *ц вымаўляюць спарадычна (*ц'і□вка*), а ў гаворцы в. Валішча (н.п. 25) ужыванне дадзенага зычнага пазіцыйна абмежавана (*ц'і□ўка*). Тут жа, на крайнім поўдні (в. Трасцянка, н.п. 26), а таксама на паўднёвым усходзе (в. Рэчкі, н.п. 23) даследуемай тэрыторыі адзначана наяўнасць паўмяккага гістарычнага *ц (*хло□тц'и*) (карта № 38). Мяккі [ц'], як і мяккія шыпячыя, уласцівы большасці заходнепалескіх (брэсцка-пінскіх) гаворак заходнезагародскай дыялектнай зоны. Мяккі [ц'] сустракаецца таксама на поўдні Нараўлянскага раёна Гомельскай вобласці. У большасці ж заходнепалескіх гаворак усходнезагародскай дыялектнай зоны ўжыванне мяккага зычнага [ц'] пазіцыйна абмежавана [5, с. 152; 6, карта № 48; 11, с. 87; 12, с. 44–45; 13, с. 218].

Наступная ізагласа размяжоўвае наяўнасць або адсутнасць прыстаўнога зычнага [з] у слове *ануча*. У пераважнай большасці гаворак рэгіёна пратэтычны [з] адсутнічае (*ону□ча, ану□ча /ну□ча/*). І толькі на крайнім поўдні даследуемай тэрыторыі гаворкам вв. Валішча, Трасцянка (н.п. 25, 26) характэрны прыстаўны [з]: *гану□ча, гону□ча* (карта № 49).

У склад разглядаемага пучка ўваходзіць таксама фанетычная ізагласа з раздзела “Лексіка”: *брусн'і□цы – брусны□цы, брусн'и□ц'и* (карта № 96).

Першая марфалагічная ізагласа паказвае, што амаль ва ўсіх даследуемых гаворках назоўнікі мужчынскага роду другога скланення з асновай на зацвярдзелы зычны ў месным склоне адзіночнага ліку маюць канчатак *-е*: *на дворе□, на двор'е□ /на дваре□, на двор'е□/, на конце□ /на канце□/*. У носьбітаў гаворкі в. Валішча (н.п. 25), што размешчана на поўдні вывучаемай тэрыторыі, адзначаны канчаткі *-ѐ, -е* (*на дворѐ□□, на конце□*). Аднак тут жа, на поўдні рэгіёна, у гаворцы в. Сакалоўка (н.п. 24) у акрэсленай пазіцыі паралельна ўжываюцца канчаткі *-и, -ы, -е* (*на двор'и□, на концы□, на дворе□, на конце□*), у гаворцы в. Трасцянка (н.п. 26) – канчаткі *-и, -е* (*на двор'и□, на конц'и□, на двор'е□, на конце□*) (карта № 55).

Сюды ж прымыкае ізагласа, якая размяжоўвае канчаткі назоўнікаў жаночага роду першага скланення з асновай на шыпячы ў месным склоне адзіночнага ліку. У пераважнай большасці гаворак Выганаўскага Палесся ў гэтых умовах вымаўляецца канчатак *-е*: *на меже□ /на м'еже□, на маже□/*. На поўдні рэгіёна ў мове жыхароў вв. Сакалоўка, Трасцянка (н.п. 24, 26) побач з канчаткам *-е* адзначаны канчаткі *-ы, -и* (*меже□, на межы□, на меж'и□*). Аднак на паўночным захадзе даследуемай тэрыторыі ў гаворцы в. Гічыцы (н.п. 1) паслядоўна выступае канчатак *-ы* (*на м'ажы□□*) (карта № 56).

Наступная ізагласа акрэслівае амаль усю тэрыторыю рэгіёна, на якой назоўнікі жаночага, мужчынскага і ніякага роду першага і другога скланення з цвёрдай і мяккай асновай пашыраны з канчаткам *-і*: у (в) *ха□ц'и /ха□ц'и^m/, у (в) ха□т'и, у (в) л'е□с'и, у (в) но□с'и, у (в) по□л'и*. На паўночным захадзе Выганаўскага Палесся ў носьбітаў гаворкі в. Жытлін (н.п. 2) у названай пазіцыі зафіксаваны канчатак *-е*: (в) *ха□ц'е, у (в) л'е□с'е, у (в) но□с'е, у (в) по□л'е*. Аднак на паўднёвым усходзе вывучаемых гаворак у мове жыхароў в. Рэчкі (н.п. 23) дадзеныя назоўнікі маюць канчатак *-и (-і)*: у (в) *ле□с'и, у (в) но□с'и, у (в) ха□т'и, у (в) по□л'и*. На крайнім поўдні рэгіёна ў гаворцы в. Трасцянка (н.п. 26) паслядоўна выступае канчатак *-и* (*л'и□с'и, у (в) но□с'и, у (в) по□л'и, у (в) ха□т'и*), у гаворцы в. Сакалоўка (н.п. 24) – канчатак *-ы*: у (в) *ха□ты, у (в) лі□сы, у (в) но□сы, в (у) по□лы*. На поўдні даследуемай тэрыторыі ў носьбітаў гаворкі в. Валішча (н.п. 25) адзначаны канчаткі *-і, -ы*: у (в) *л'е□с'и, у (в) но□с'и, у (в) по□л'и, у (в) по□лы, у (в) ха□ты* (карта № 57) [6, карта № 18].

Падобную канфігурацыю мае ізагласа, якая раздзяляе канчаткі азначальнага займенніка *ўсе* ў назоўным склоне множнага ліку. У пераважнай большасці гаворак рэгіёна

вымаўляецца канчатак *-e* (*yc'e*□, *вс'e*). Аднак на паўднёвым усходзе (в. Рэчкі, н.п. 23) і крайнім поўдні (в. Трасцянка, н.п. 26) даследуемай тэрыторыі ўжываецца канчатак *-и* (*вс'и*). Да таго ж на крайнім поўдні Выганаўскага Палесся ў гаворцы в. Сакалоўка (н.п. 24) зафіксаваны канчатак *-i*: *вс'i*, *yc'i*□ (карта № 70) [6, карта № 141].

Такая ж ізагласа супрацьпастаўляе формы інфінітыва з асновай на галосны. У большасці вывучаемых гаворак, што пашыраны на паўночным захадзе (в. Козікі, н.п. 4), поўначы, захадзе (не ўсе гаворкі), цэнтральнай частцы (акрамя г.п. Целяханы) і ўсходзе рэгіёна, у акрэсленай пазіцыі вымаўляецца суфікс *-ц'і* (*-ц'^mі*) (*ходз'і*□*ц'і*, *роб'і*□*ц'і*, *спа*□*ц'і* /*ходз'^dі*□*ц'^mі*, *роб'і*□*ц'^mі*, *спа*□*ц'^mі*). Яго фанематычны варыянт *-т'і* зафіксаваны ў цэнтры (г.п. Целяханы, н.п. 14), на захадзе (в. Турная, н.п. 17), паўднёвым захадзе (в. Гошча, н.п. 21) і поўдні (в. Азарычы, н.п. 23) даследуемай тэрыторыі (*ход'і*□*т'і*, *роб'і*□*т'і*, *спа*□*т'і*). На паўночным захадзе (вв. Гічыцы, Жытлін, н.п. 1, 2) і паўночным усходзе (в. Раздзялавічы, н.п. 9) вывучаемых гаворак, як і ў літаратурнай мове, ужываецца суфікс *-ц'* (*ходз'і*□*ц'* /*хадз'і*□*ц'*, *роб'і*□*ц'* /*раб'і*□*ц'*, *спац'*). Тут жа, на паўночным захадзе рэгіёна, у гаворцы в. Вулька Аброўская (н.п. 3) адзначаны суфіксы *-ц'і* і *ц'і* (*ходз'і*□*ц'*, *роб'і*□*ц'*, *спац'* і *ходз'і*□*ц'і*, *роб'і*□*ц'і*, *спа*□*ц'і*). У супрацьпастаўленых гаворках на паўднёвым усходзе (в. Рэчкі, н.п. 23) і поўдні (вв. Сакалоўка, Валішча, Трасцянка, н.п. 24 – 26) даследуемай тэрыторыі пашыраны суфіксы *-т'и*, *-ты* (*ход'и*□*т'и*, *роб'и*□*т'и*, *спа*□*т'и*; *ходы*□*ты*, *робы*□*ты* /*роб'і*□*ты* / *спа*□*ты*) (карта № 73). Суфікс *-ц'* зафіксаваны амаль на ўсёй тэрыторыі Беларусі, яго фанематычныя варыянты *-ц'і* (*-ц'^mі*), *-т'і*, *-т'и*, *-ты* ўласцівы пераважна паўночнабрэсцкім, загародскім і некаторым іншым гаворкам Берасцейска-Пінскага Палесся [6, карта № 173].

Асаблівасцю вывучаемай гаворкі з'яўляецца захаванне інфінітыва з заднеязычнымі [к], [з], якія ў форме трэцяй асобы множнага ліку цяперашняга часу чаргуюцца з шыпячымі (*п'ект'э*□, *с'е*□*кт'и*, *стры*□*гт'и*, *п'ечу*□*т'*, *с'ечу*□*т'*, *стрыжу*□*т'*).

Блізка ад папярэдняй праходзіць ізагласа, якая адрознівае асабовыя формы дзеясловаў з асновай на [к], [з] у інфінітыве. На асноўнай частцы даследуемай тэрыторыі падобныя дзеясловы ў форме трэцяй асобы множнага ліку цяперашняга часу маюць перад канчаткам заднеязычныя [к], [з] (*пеку*□*т*, *пеку*□*ц'* /*п'еку*□*т*, *п'еку*□*ц'*, *пеку*□*т'*, *стрыгу*□*т*, *стрыгу*□*ц'* /*стрыгу*□*т'*). На паўночным захадзе (в. Гічыцы, н.п. 1), паўднёвым усходзе (н.п. 23), у цэнтральнай частцы (г.п. Целяханы, в. Горталь, н.п. 14, 18) рэгіёна ў гэтых умовах выступаюць заднеязычныя [к], [з] або шыпячыя [ж], [ч] (*п'еку*□*ц'*, *пеку*□*т*, *стрыгу*□*ц'*, *стр'игу*□*т*, *стрыгу*□□*т* і *стрыжуц'*, *печу*□*т*). Аднак на поўдні Выганаўскага Палесся ў гаворках вв. Валішча, Трасцянка (н.п. 25, 26) у акрэсленай пазіцыі паслядоўна ўжываюцца шыпячыя [ч], [ж] (*печу*□*т'*, *стрыжу*□*т'*, *стр'ижу*□*т'* (дадатак, карта № 83)). Дзеяслоўныя формы тыпу *печу*□*т'*, *стрыжу*□*т'* *стр'ижу*□*т'* пашыраны ў заходнепалескіх (загародскіх) і некаторых сліцка-мазырскіх гаворках, тыпу *пеку*□*т*, *пеку*□*ц'* /*п'еку*□*т*, *п'еку*□*ц'*, *пеку*□*т'*, *стрыгу*□*т*, *стрыгу*□*ц'* /*стрыгу*□*т'* – у пераважнай большасці беларускіх народных гаворак [6, карта № 158].

Дзве апошнія марфалагічныя ізагласы гэтага пучка з раздзела “Лексіка”: *чабо*□*р*, *чо-бо*□*р* /*ча³бо*□*р*, *чебо*□*р*, *чо*□*бор* /, *чобу*□*р*, *чебу*□*р* /*чабу*□*р*, *ча³бу*□*р*, *чы³бу*□*р* /, *чыбу*□*р* /*чобе*□*р*, *чобы*□*р* / – *чабаре*□*ц*, *чоборе*□*ц*, *чы³б³ре*□*ц* /*чы³быре*□*ц* /, *чеборе*□*ц* /*чабре*□*ц* / (карта № 97); *кл'учка* – *кл'уч* (карта № 118) [6, карта № 244; 8, т. 1, карта № 239].

Далучаюцца да разглядаемага пучка і лексічныя ізагласы, што размяжоўваюць назву ліўня: *л'і*□*вень*, *л'і*□*в'ен'* /*л'и*□*в'ен'*, *лы*□*вен'* /, *прол'івны*□ *дошч* /*прол'и*□*вн'и* *дошч* /, *обле*□*йны* *дошч*, *проле*□*йны* *дошч* /*вел'і*□*к'і* *дошч*, *л'і*□*вны* *дошч*, *поло*□*й* (*спусц'і*□*ўса* *да л'іе*□*цца*) / – *проло*□*й*, *прол'о*□*й* і інш. (карта № 88); найменні СА значэннем ‘цёмна’ *ц'о*□*мно*, *ц'е*□*мно*, *те*□*мно* /*т'о*□*мно*, *ц'^mо*□*мно* / – *по*□*ночы*, *по*□*вноч'и* і інш. (карта № 89); ‘падасінавік’: *красноголо*□*в'ік* /*краснагало*□*в'ік* /, *красноголо*□*вец* /*красноголо*□*в'ец* /, *красн'і*□*к* – *красн'у*□*к* (дадатак, карта № 92); ‘гняздо (у птушак)’: *гн'ездо*□, *гнездо*□ /*гн'аздо*□, *гны³здо*□ / – *кубло*□ (карта № 99); ‘таўчоная бульба (страва)’: *комн'ак'і*□,

ком'яак'і□ /кам'ак'і□, кум'яакі□/, картопл'а□найа ка□ша, картопл'а□на ка□ша /ка□ша/ – товкан'і□ца, товканы□ца і інш. (карта № 125) [8, т. 1, карты № 98, № 282; т. 2, карты № 24, № 25; т. 4, карта № 371; т. 5, карта № 244].

Такім чынам, гродзенска-баранавіцкія (панямонскія) пучкі ізаглас у “Атласе народных гаворак Выганаўскага Палесся” паказваюць, што значная колькасць ізаглас, якія акрэсліваюць моўныя асаблівасці панямонскіх гаворках, пашыраецца амаль на ўсе гаворкі рэгіёна, утвараючы асобныя пучкі.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Самуйлик, Я. Г. Гаворкі Выганаўскага Палесся ў міждыялектным асяроддзі / Я. Г. Самуйлик / Вісн. Житомир. пед. ун-ту. – 2004. – Вип. 14. – С. 152–154.
2. Самуйлік, Я. Р. Міждыялектныя сувязі гаворак Выганаўскага Палесся / Я. Р. Самуйлік / Діалектолагічныя студыі. 6. Лінгвістычны атлас : від створення до інтэрпретацыі. – Львів, 2006. – С. 115–125.
3. Самуйлік, Я. Р. Панямонскія (гродзенска-баранавіцкія) пучкі ізаглас у “Атласе народных гаворак Выганаўскага Палесся” / Я. Р. Самуйлік // Поліські зворини : зб. пам’яті проф. Миколи Васильовича Никончука (1937–2001). – Житомир, 2007. – С. 152–176.
4. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Заходняга Палесся : фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 128 с.
5. Крывіцкі, А. А. Дыялекталогія беларускай мовы / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Вышэйшая школа, 2003. – 294 с.
6. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы / склад.: Р. І. Аванесаў, Ю. Ф. Мацкевіч (рэдактары) [і інш.]. – Мінск : Выдавецтва АН БССР, 1963. – VIII + 338 карт.
7. Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак / склад.: Р. І. Аванесаў [і інш.] ; пад рэд. Р. І. Аванесава, К. К. Атраховіча (Крапівы), Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 80 карт.
8. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак : у 5 т. / склад.: М. В. Бірыла, Ю. Ф. Мацкевіч (рэдактары) [і інш.]; нав. рэд.: Ф. Д. Клімчук, Я. М. Рамановіч, І. Я. Яшкін, А. І. Чабярук, Т. М. Трухан, В. М. Курцова. – Мінск : 1993–1998. – 5 т.
9. Лексічныя ландшафты Беларусі : Жывёльны свет / нав. рэд. Ф. Д. Клімчук, І. Я. Яшкін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1995. – 255 с.
10. Леванцэвіч, Л. В. Атлас гаворак Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці. Фанетыка. Ч. II. / Л. В. Леванцэвіч. – Брэст : Брэсцкі дзяржаўны педінстытут, 1993. – 65 с.
11. Мяцельская, Е. С. Беларуская дыялекталогія : практыкум / Е. С. Мяцельская, Э. Д. Блінава. – Мінск : Вышэйшая школа, 1991. – 287 с.
12. Беларуская і руская дыялекталогія : вучэб. дапам. для вну / В. А. Гуліцкая [і інш.]. – Мінск : Вышэйшая школа, 1992. – 248 с.
13. Клімчук, Ф. Д. Заходнепалескія гаворкі / Ф. Д. Клімчук // Беларуская мова : энцыклапедыя / рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]; пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск : БелЭН, 1994. – С. 218.

Samuilick Y.R. An isogloss cluster of Paniamonie and central Tseliahany (on the material of the “Map of the Vygany Palessie dialects”)

On the material of the “Map of the Vygany Palessie dialects”(manuscript) the author analyses one of the isogloss clusters of hrodna-baranavitchy group, which is common for all the dialects of the region.